

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Вихра Господинова Баева, ИЕФЕМ – БАН,

научен ръководител на дисертационен труд на тема

МИТИЧНИ ОБРАЗИ В БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР – ТРАДИЦИОННИ И

СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ

с автор Стефана Йорова

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Етнология

Предложеният от Стефана Йорова дисертационен труд, посветен на митичния образ на самодивата в българския фолклор, приемам като **радостно явление в нашата хуманитаристика**, и то по няколко причини. Първо, текстът се вписва в една дългогодишна фолклористични традиции, която изглежда сякаш прекъсната през последните десетилетия, изместена от „по-модерни“ дисциплини като етнология, културна и социална антропология, социология и пр. На пръсти се броят фолклористичните статии от последните години, да не говорим за монографии. Наред с това, дисертационният труд е и първото цялостно монографично изследване, посветено на образа на самодивата, който заема ключово място в системата на българската фолклорна култура, в митичната картина на света, и в частност във фолклорната словесност. Наред с това, трудът е и едно от малкото изследвания, които не разглеждат фолклора като монолитна цялост, а като динамична система. Авторката си поставя за цел да фиксира и анализира какво се случва с фолклора в наши дни, да проследи как той се развива и трансформира в съвременността, в пост-модерната епоха на технологичния напредък и глобалното общество. В този смисъл ми се струва, че появата на един млад изследовател с интерес към фолклористичната проблематика и познания по нея, с научно любопитство и съвременен поглед към материята заслужава да се отбележи и приветства.

Като **научен ръководител на докторантката** бих искала да споделя, че сегашният вид, обхват и фокус на текста беше дълго търсен и бих казала дори, изстрадан – както от нея, така и от мен. Тези научни търсения и лутания, проби и грешки са донякъде описани в

уводната част. Това, което е спестено, са продължителните дебати, прения и пререкания, които имахме в хода на работата си, свързани главно с необходимостта от стесняване обсега на изследването, както и от придържане към стандартите на научното писане. Мисля, че процесът на работа над текста се оказва една сериозна школа за Стефана Йорова (която впрочем започна докторантурата като Минчева и междувременно премина през различни по характер инициации). В края на този процес тя вече е един много по-зрял, внимателен и убедителен в тезите си изследовател. Разбира се, има и още много какво да се желае, но нека не забравяме, че дисертацията за присъждане на докторска степен има както научен, така и образователен характер и научното израстване на Стефана тепърва започва.

Няма да се спирам подробно на структурата на работата и съдържанието на отделните глави, но ще отбележа, че те следват своя вътрешна логика и успяват да подредят огромния по обем и разнороден като характеристики фолклорен материал, свързан с образа на самодивата. В **уводната част** авторката формулира основните си цели и задачи: да проследи развитието на един митичен образ – този на самодивата и да открие неговите традиционни и съвременни пластове, като на тази основа формулира по-общи изводи за състоянието и динамиката на фолклорните явления в дългосрочна перспектива. Въвежда основните понятия, които смята да използва, и обосновава изследователската си оптика към темата: в перспективата на митологизма на Мирча Елиаде и Джоузеф Кембъл, към който дисертантката има научно пристрастие. В тази връзка тя препраща също и към теорията за архетипа на К. Г. Юнг и идеята за мита и фолклора като проява на архетипови същности. Без да се впуска в подробен преглед на значенията и употребите на понятия като *мит*, *митичен образ* и *фолклор*, тя приема кратки работни дефиниции, които се оказват полезни и работещи с оглед на последващия анализ.

Както е отбелязано и в текста, **разграничението на традиционни и съвременни аспекти** се оказва сериозен препъни-камък при разработването на темата, тъй като тези понятия бяха първоначално предложени с оглед на дихотомията фолклор – авторско творчество. Що се отнася до самия фолклор, отношението традиция – съвременност се оказва по-скоро континуум, отколкото опозиция, което само по себе си е също полезно наблюдение. В крайна сметка решихме да прокараме условната граница между традиционно и съременно не по хронологичен принцип, а на базата на образите и мотивите във фолклорните текстове. Като традиционни означихме образи и мотиви, които се появяват в

ранните записи, а в последствие някои от тях отпадат от употреба, докато други продължават да се срещат на терен и до най-ново време. Като съвременни открийме мотивите, които се появяват едва в късните записи, главно в резултат от контаминации и пара-фолклорни влияния. Както всяко разграничение в областта на хуманитарните изследвания и това се оказва условно, доколкото отново има зони на преплитания и двойственост, но това също е характерна особеност на фолклорните явления, която следва да вземаме под внимание.

Полезен се оказва и направеният преглед на съществуващите проучвания върху образа на самодивата, който освен необходим етап от всяко научно изследване, поставя добра основа за по-нататъшните дирения на дисертантката. Тъй като уводът беше дописван в последния момент, както впрочем и заключението, тук има някои повторения, които следва да бъдат избегнати.

Първа и втора глава представят задълбочено и детайлно традиционни превъплъщения и прояви в сложния и многопластов образ на самодивата. Тези две части обобщават изводи и интерпретации на различни изследователи, както и направените от автократа наблюдения върху мащабен корпус от фолклорни материали: публикувани текстове, архивни източници и собствени записи на терен. Прави впечатление умението на дисертантката да издири, структурира и коментира обширен масив от разнородна информация, като предложи собствена гледна точка и нестандартни тълкувания и съпоставки. И макар читателят невинаги да е съгласен с предложените хипотези, със сигурност ще бъде провокиран към въпроси и размисли.

Интересни и приноси са направените наблюдения върху **многобройните названия** на митичното същество и разнообразните тълкувания, предложени от различните изследователи през годините, както и от самите събеседници, с които дисертантката е разговаряла. Оригинален принос откривам също и в направените **митологични интерпретации** на ключови мотиви като *самодивски градеж*, *самодива – враг* и двубой със самодива, троичния женски персонаж (*три жени, три самодиви*) и др. Любопитно е тълкуването на ламята във фолклора като персонификация на времето, макар за мен да остава недостатъчно убедително. Бих отбелязала също и **вниманието към динамиката** на отделните аспекти на фолклорния образ: в хода на анализа авторката проследява кои от тях се запазват в съвременността и кои губят актуалност и излизат от употреба.

Ценно и въздействащо поднесено е и заключението, направено в края на Втора глава (с. 226–227), което обобщава разнообразните **превъплъщения и „роли“** на самодивата като фолклорен персонаж:

Откриваме градящата самодива като demiург, тъкачка на вселената, работеща с нишките на човешките души, които е изпрела и ще среже. Тя е създала космическия ред, който трябва да поддържа. Наказва тези, които не го спазват, като им праща болест предупреждение или като ги погубва. Тя може да се открие в ролята на враг на герои, но по-често изпитва техните сили и готовност за брак. Самодивата съпруга е наградата, постигнатото знание, небесната помощ, заслужена от героя. Тя е свръхестествената помощница, закриляща го по време на бой, а също и грижовната посестрима, лекуваща раните му. Самодивата е владетелката на извора на живота, която може да пуска или спира природните води по своя воля. Тя е и своенравната владетелка над съдбата. Пакостлива, игрива и вечно млада, тя е едновременно и стара, вечна, неумолима.

Важен и приносен е и изводът за сложната и динамична природа на фолклорния образ, което обуславя и неговия потенциал да се съхранява и адаптира в различни исторически епохи:

Във всеки отделен текст, разработващ конкретен аспект от нейния образ, можем да откриваме множество културни напластявания и взаимодействия. Това се дължи на факта, че фолклорът е жива и интегративна система, която, въпреки че се променя постоянно, успява да съхрани структурата си.

В духа на тези изводи е разработена и **Трета глава**, посветена на „новите“ елементи в образа на самодивата, която има изцяло новаторски характер, доколкото се опира на лични теренни наблюдения и интервюта със събеседници от различни възрастови групи и населени места, както и на интернет източници. Приносен момент откривам в регистрирането на непознати досега устойчиви представи от Еленско за самодивите като *мургави и еднолики*, както и мотивът за *самодивска войска*. Дали това наистина са съвременни аспекти или непознати до момента традиционни представи остава под въпрос, но вкарването им в научно обръщение така или иначе е безспорно. Ценни са и наблюденията за трансформациите на образа на самодивите под влияние на контаминации с други демонични персонажи от традиционния фонд (таласъм, караконджул), християнски персонажи (ангели, демони), с образи от масовата култура (жената в бяло, извънземните, оживелите мъртвци) и др.

Интерес представляват и наблюденията върху влиянието на жълтата преса и скандалните интернет издания, които трансформират фолклорния образ на самодивите със средствата на скандала и хоръра – като напр. на шумелият случай от видинското с. Шишенци (*Самодиви изправят косите на Шишенци; Мистичните самодиви от с. Шишенци, които крадат мъже*), както и подобни материали от Еленско (*Самодиви ядат хора в Балкана*).

Заклучението обобщава направените в хода на анализа наблюдения и изтъква устойчивия характер на фолклорния образ на самодивата, съчетаващ пластове от значения, в които традиционните и съвременните аспекти се преплитат помежду си. На тази основа авторката обосновава становището за фолклора като *жива и развиваща се система* и предлага възможни обяснения за неговата устойчивост във времето, както и прогноза за бъдещото развитие на образа на самодивата. За мен заключението има по-голям потенциал и може да бъде доразвито и допълнено с по-обобщени изводи за състоянието и спецификата на фолклорните образи в съвременността. Важно място имат и **Приложенията**, които представят ценен съвременен теренен материал, свързан с фолклорния образ на самодивата, за събирането на който са използвани както класическите методи на полу-структурираното и свободното интервю, така и свободни разговори, телефонни и интернет интервюта.

Както всеки текст, и обсъждания дисертационен труд има своите **недостатъци**, някои от които вече споменах в хода на изложението. При този последен за мен прочит на текста се натъкнах и на някои недоглеждания и неточности, които съм изброила по-долу:

с. 52. В частта *Вакханки*: Интересни паралели, но се смесват собствено фолклорни представи за произхода и характера на самодивите с научни хипотези по въпроса.

с.88: За близостта на самодивите със светците лечители дисертантката цитира мое проучване, но не споменава, че става дума за аязмо, посветено на св. Петка, в което според местните хора живеят самодиви – а именно този факт е ключов за научните изводи. Текстът навсякъде е под печат, макар че се среща и годината 2019.

с. 184: *Тези два аспекта са много характерни за висшата природна богиня. Два нейни фолклорни и популярни аспекти, познати ни от приказките са две баби: олицетворените календарни богини: Баба Марта, символ на пролетта и раждащата кърмеца, даваща природа, но и Баба Зима – сухата, студена, убиваща със стихии си природа.* Всъщност Баба Зима не е фолклорен персонаж, а навлиза в новото време, главно

посредством детската литература. Баба Марта обаче съвместява и двата аспекта – на замразяването и на потичането на водите, на плодородието и безплодието, живота и смъртта.

с.185: *Трите дара на Богородица са аналогични с трите реки жито, вино и мляко, които потичат от главите на ламята. „Това е същият образ на кукерската Булка, но не пародия, а „сакрално“ извисен. Но това е и „високият“ образ на ламята, на „ламя троеглава“, на която, като ѝ отсече главите св. Георги, ще рукнат водите на изобилието“* (Кауфман 1982: 400). По-вероятно да е от Краев.

с. 209: *Така героят търпи наказание от самодивите за това, че майка му не му е сложила свирката при погребален обред, подобно на наказанието на дете, чиято майка не го е опасвала.* – всъщност майката Е сложила свирката, както личи от текста на цитираната песен.

Смятам, че съществуващите недостатъци, пропуски и спорни хипотези не омаловажават направеното от Стефана Йорова. Дисертационният труд представлява значим принос в българската фолклористика, като представя задълбочен и съвременен поглед върху един ключов фолклорен образ и неговото развитие във времето. След още една редакция, която взема предвид направените при защитата препоръки и бележки, бих предложила и публикуване на дисертацията като книга. Вярвам, че тя ще намери своите читатели както сред специалистите, така и сред по-широката публика, която в последно време проявява подчертан интерес към въпросите на фолклора и към образа на самодивата в частност.

С този текст дисертантката доказва своите способности като изследовател със задълбочен интерес към фолклористиката и етнологията, с умения за самостоятелно творческо мислене и подчертан пиетет към митологията. Доказва също и своята мотивация за работа в тази посока въпреки трудностите, както и способността си издирване, структуриране и анализ на големи масиви от научна информация. Наред с това тя е и добър теренист, който активно търси и успешно намира събеседници и документиращи ценни фолклорни материали. Приложеният към дисертацията списък с публикации показва, че дисертантката е представила своите проучвания на различни научни форуми и в съответните научни издания. Авторефератът отразява вярно и точно съдържанието на труда.

На изложените дотук основания давам своята положителна оценка за дисертационния труд и съпътстващата го документация, и предлагам на почитаемото

научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на Стефана Пламенова Йорова в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Етнология.

09.01. 2020. г.

Изготвил становището:

Доц. д-р Вихра Баева